

Pauw, J. L. van der, *Rotterdam in de Tweede Wereldoorlog* (Historische publicaties Rotterodamum CLXI; Amsterdam: Boom, 2006, 956 blz., €49,50, ISBN 90 8506 160 1).

Geschiedenis is vaak gecompliceerder en tegenstrijdiger dan je op het eerste gezicht denkt. Dat is, aldus J.L. van der Pauw, jammer voor wie behoefte heeft aan een ‘comfortabele consensus’ over het verleden, maar daarvoor zijn historische verschijnselen dikwijls te weinig eenduidig. Beroepshistorici zullen van deze opvatting niet opkijken, maar mogelijk is het een *eye opener* voor het brede publiek waarvoor zijn in opdracht van de gemeente Rotterdam geschreven boek bestemd is.

Aan dit volumineuze maar toegankelijke werk – deels gebaseerd op nieuw archiefmateriaal – ligt de opvatting ten grondslag dat mentaliteit en gedrag in bezet Nederland voornamelijk werden bepaald door het verloop van de oorlog. Zo was in Rotterdam de inkleuring van de wederopbouwplannen daarvan afhankelijk en ook de dynamiek van de illegaliteit werd er door beïnvloed. Vanaf eind 1942, toen Duitsland toch niet zo onoverwinnelijk bleek als gedacht, ontstond een nieuw toekomstperspectief, dat het verzet in Rotterdam (waarover Van der Pauw in 1995 een monografie schreef) een krachtige impuls gaf. Door de kerende kansen in de oorlog stelde ook de meerderheid van de bevolking zich steeds afwijzender op tegenover de bezetter. Dit verklaringmodel heeft grote kracht, maar het is de vraag of niet juist in Rotterdam de meeste inwoners al van meet af aan de bezetter extra vijandig gezind waren.

De reden is natuurlijk het grote Duitse bombardement van 14 mei 1940, dat rond de 850 mensen het leven kostte, ongeveer 79.600 inwoners dakloos maakte en bijna het gehele stadscentrum verwoestte. Hoewel er al veel over is geschreven, kunnen we volgens de auteur een belangrijke vraag nog steeds niet afdoende beantwoorden: was het bombardement, zoals wel is beweerd, een ‘bedrijfsongeval’, of zou het centrum van de Maasstad óók gebombardeerd zijn als de Nederlandse legerleiding de Duitse capitulatievoorwaarden eerder had aanvaard en geen kostbare uren verloren had laten gaan? Het laatste is vermoedelijk het geval, aldus Van der Pauw, aangezien Göring als opperbevelhebber van de *Luftwaffe* het bombardement nodig had gevonden om Nederland snel op de knieën te krijgen. Hij overrompelde legercommandant Schmidt van de *Wehrmacht*, die meende de hoogste bevelhebber ter plaatse te zijn en Rotterdam voor een verwoestend bombardement had willen behoeden, toen hij merkte dat Nederland serieus op zijn ultimatum tot overgave was ingegaan. Rotterdam werd overigens niet alleen door Duitse bommen getroffen; in totaal zouden meer dan honderd geallieerde luchtaanvallen op strategische doelen in en bij de stad worden uitgevoerd waarbij ongeveer 880 mensen omkwamen.

Na het Duitse bombardement nam de gemeente met grote voortvarendheid de wederopbouw ter hand. Dat betekende niet alleen puinruimen, ook werden plannen uitgetroefd voor de naoorlogse stedenbouwkundige en architectonische vormgeving van het centrum. Stadsarchitect Witteveen, voorstander van een historiserende bouwstijl, raakte daarbij in conflict met de voorstanders van het Nieuwe Bouwen, die er in slaagden de stadsbouwmeester op een zijspoor te zetten. Tot die voorstanders behoorde een groep vooraanstaande ondernemers, die het bovendien lukte de wederopbouwplannen toe te snijden op de wensen van het bedrijfsleven

(havenontwikkeling), terwijl de sociale woningbouw op de tweede plaats kwam. Van NSB-zijde is eveneens geprobeerd een stempel op de wederopbouwplannen te drukken.

Over het mislukken van die pogingen lijkt de auteur bijna net zo verheugd als over NSB-burgemeester Müller. Weliswaar was hij een nationaal-socialist en aanvankelijk bereid met de bezetter samen te werken, maar hij was geen fanaticus en gaandeweg stelde hij de belangen van stad en bevolking boven die van de Duitsers. Door het aanzien dat hij bij hen genoot, wist Müller een aantal opgelegde maatregelen te verzachten en zelfs te voorkomen. Zijn macht was echter beperkt en tegen de uitvoering van de anti-joodse maatregelen kon hij zich niet verzetten; bevorderd heeft hij het antisemitische beleid in elk geval niet. Met Völckers, die namens de Rijkscmissaris toezicht hield op het bestuur van Rotterdam, had de stad volgens de auteur eveneens veel geluk. Tot grote ergernis van de Duitsers kwam hij, voor zover dat in zijn macht lag, steeds op voor de belangen van stad en bevolking. Hij was het ook die de complete vernieling van de havens had weten te voorkomen die de Duitsers in september 1944 wilden uitvoeren.

Veel aandacht besteedt Van der Pauw aan de houding van de bevolking, waarvan hij een gedifferentieerd beeld geeft. Aan de ene kant een kleine minderheid die uitgesproken pro-Duits was en actief collaboreerde, aan de ander kant een kleine groep die zich in het verzet verdienstelijk maakte. Daar tussenin de velen die, zoals de schrijver herhaaldelijk benadrukt, een afkeer van bezetter en NSB hadden, maar moesten schipperen om het hoofd boven water te houden. In de hongerwinter, toen de samenleving in rap tempo desintegreerde, legden humanitaire waarden het vaak af tegen de drang tot zelfbehoud. Toen, maar ook al daarvoor, waren symptomen zichtbaar van moreel verval en de auteur besteedt er ruimschoots aandacht aan: de talloze plunderingen na bombardementen, het 'ramptoerisme', het op grote schaal verraden van ondergedoken mannen na de razzia van november 1944 door vrouwen wier mannen waren opgepakt, de corruptie binnen het politiekorps, en de criminele bendes, waarvan sommige zowel contacten onderhielden met de illegaliteit als met Duitse instanties.

Van der Pauw geeft een genuanceerd beeld van de bezettingstijd, waarvan hij vooral de schemerzones en ambivalenties benadrukt. Hij laat op overtuigende wijze zien dat gedragspatronen in de bezettingstijd niet altijd in overzichtelijke morele termen kunnen worden beschreven en dat individuele keuzes dikwijls door de omstandigheden werden bepaald. Ook laat hij goed de spanning zien tussen het collectieve Rotterdamse geheugen, waarin het grote Duitse bombardement veelal als een cesuur figureert, en de zienswijze van de historicus, die op dit punt meer oog heeft voor de continuïteit. Vooral in stedenbouwkundig opzicht vormt de oorlog volgens hem juist geen breuk met de vooroorlogse periode, maar werd de modernisering van het stadscentrum, waarvoor de ideeën al in de jaren twintig waren ontwikkeld, er slechts door versneld.

F.J.M. Reurs

Helvoort, T. van, *De KNAW tussen wetenschap en politiek. De positie van de scheikunde in de Akademie in naoorlogs Nederland* (Bijdragen tot de geschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen VII; Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2005, 241 blz., €32,-, ISBN 90 6984 454 0).

Het boek van Van Helvoort gaat over de manier waarop de KNAW na de oorlog vorm gaf aan haar rol van bevorderaar van de Nederlandse wetenschap, in het bijzonder als adviseur van de regering. Die rol stond in de beschreven periode voortdurend op de tocht. De betekenis van wetenschappelijk onderzoek werd algemeen erkend, maar waar dat eerder betekende dat wetenschap vooral met rust werd gelaten, werd zij na de oorlog in toenemende mate een instrument waarmee de overheid de samenleving wilde vormgeven. Er kwamen nieuwe organen om de wetenschap te bevorderen en te sturen. Aanvankelijk ging het nog om zelfstandige instituten, zoals ZWO, maar vanaf de jaren zestig was er groeiende ambtelijke bemoeienis. De KNAW zag dit met lede ogen aan, enerzijds omdat op die manier de eigen positie in het gedrang kwam, anderzijds omdat zij vreesde dat op deze manier het wetenschappelijk onderzoek te weinig zelfstandigheid zou behouden. Vandaar dat de KNAW op de beleidsvoornemens uit Den Haag reageerde met reorganisaties, nieuwe afdelingen en commissies om daarmee het wetenschappelijk onderzoek in Nederland zo te organiseren dat het weliswaar aan de wensen van de overheid tegemoet kon komen, maar zich niet met huid en haar aan diezelfde overheid hoefde uit te leveren. In dit spel stond de KNAW permanent op achterstand: amper had zij zich aan een nieuwe situatie aangepast, of de overheid lanceerde alweer een nieuw beleid dat een nieuwe zwenking vereiste.

In tegenstelling tot wat de ondertitel doet vermoeden, is de positie van de scheikunde in het boek eigenlijk bijzaak. Deze staat slechts in twee van de negen hoofdstukken min of meer centraal. Ze dient daarbij als een soort case-study van de algemenere ontwikkeling, overigens alleen voor de periode na 1970. De hoofdtitel: 'De KNAW tussen wetenschap en politiek' geeft de lading beter weer. Het boek is vooral een verslag van het voortdurend schipperen tussen de eisen die vanuit deze twee polen gesteld werden. Het probleem dat Van Helvoort daarbij centraal stelt, is dat 'wetenschap' geen vanzelfsprekend en natuurlijk gegeven is, maar naar gelang tijd en omstandigheden steeds een andere betekenis kan hebben. Wanneer de wetenschapsbeoefening wordt aangepast aan de eisen van de politiek, verandert zij inhoudelijk van karakter. Juist omdat wetenschap niet vanzelfsprekend is, moest haar autonomie voortdurend bevochten worden. Dit geeft de opstelling van de KNAW een wat paradoxaal karakter: enerzijds benadrukte zij voortdurend het autonome karakter van de wetenschap, anderzijds was zij steeds bezig om die wetenschap opnieuw uit te vinden.

Van Helvoort spreekt zelf van een 'tumultueuze geschiedenis.' (190) Nu is dat een tikje overdreven. De KNAW is niet opgeheven, er zijn geen leden boos weggelopen, en geen enkele KNAW-president is ooit geëindigd op het schavot. De geschiedenis die Van Helvoort beschrijft is een geschiedenis van vergaderingen, commissies en nota's. Dat is grotendeels inherent aan zijn werkwijze. Hij baseert zich op het archief van de KNAW en zijn gegevens bestaan voornamelijk uit notulen van vergaderingen,